

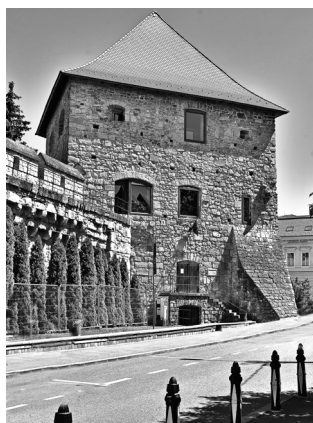
KOVÁCS KISS GYÖNGY

A VIGADÓ 16. SZÁZADI KOLOZSVÁR ÉS A PAJZÁN HEGEDŰSNÉK

Pillanatképek a város mindennapjaiból

A 16. századra a középkor felbomló hagyományai és a kezdődő újkor kialakulásának találkozásával, a kísérletező és a lehetőségeket fürkésző újraorientálódás tendenciájával a reneszánsz életszemlélet és életforma lassan Kolozsvárra is begyűrűzik, és széles skálájú, eleven, igen diverzifikálódott életet hoz magával. A középkor rigorózus vallási rendtartása fokozatosan fellazul a társadalom életvitelében, normáinak számos – esetenként szigorú önmegtartóztatást megkövetelő – kötelei feloldódnak vagy éppenséggel lehullnak a földi életöröm-keresés és a világi szemlélet fölerősödésével, a túlvilág-központúságnak a földi élet jelenvalóságát hirdető felváltásával – ezáltal pedig implicite az egyéniség szerepdominanciájának megnövekedésével.

A kolozsvári reneszánsz megjelenésének és fokozatos térhódításának ugyanakkor sajátos jelleget kölcsönöz a protestantizmus térnyerése, a század utolsó harmadára pedig a város unitárius többségűvé válása. A katolikus társadalmakban vidám ünnepesekkel, vigasságokkal kísért vallási jellegű, társadalmi méretű vigadózások Kolozsvárt is megmaradnak, a korábbi vallási indítékok mellőzésével. Így például az őszentdőt búcsúztató vigasságokat követően – vízkeresztől hamvazószerdáig – változatlanul él a húsvéti, szigorú, negyvennapos nagyböjtöt megelőző, a hústétek fogyasztásától való búcsúzáshoz (carnevale) kötődő vigalmak (vidám lakomák, bálók, mulatságok, népvannepélyek)

**Míg a nőtlen férfiakra-
legényekre házasságtörés
miatt legfennebb
kisebb, megszegyenítő
büntetéseket rónak ki,
mint amilyen a meg-
vesszőzés és/vagy a
városból való kivezetés,
addig például 1602-
ben bírói ítélettel
„másoknak példájokra
és tanúságokra” egy
házasságtörő asszonyt
zsákba varratnak és
vízbe vetetnek.**

szokása, jóllehet e zömében unitárius urbanításban ez már alapjában véve mel-
lőzi a korábbi vallásos megalapozottságot. A korabeli források tanúsága szerint
azonban a húshagyókeddel bezárólag rendezett vigasságok időszaka változatla-
nul felpörgeti a mindennapjait a farsangi tradíciókat megőrző, vigadni vágyó
kolozsváriaknak, akik az európai polgársághoz hasonlóan elsősorban a német
hagyományokat veszik át (erre utal a német eredetű farsang megnevezés is a
carneval helyett), ellentétben az arisztokráciával, amelynek körében inkább az
itáliai és francia szokások terjednek el.

A farsangolás fő színtere Kolozsváron az utca, itt járnak-kelnek-táncolnak
napszaktól függetlenül a farsangos ruhába, maskarába öltözött, álarcos vigado-
zók, a maskarások/maszkurások, vagy éppenséggel lovas szánon száguldoznak
kurjongatva – természetesen muzsikaszó kíséretével, miközben gyakorta házak-
hoz is bekopogtatnak a régi időkől áthagyományozódott, felöltöztetett
bábuikkal.¹ Ezt a maskarás farsangolást semmiféle tilalom nem képes megszünt-
etni sem az „erkölcsös” 16., sem a 17. században, e mulatságkavalkád még a 19.
században is fénykorát éli a városban, jóllehet ekkorra már, a megváltozott kör-
ülmények között szigorú társadalmi szabályozottsággal, a rangsorolt báltermek-
ben, „előkelő” álarcosbálok, illetve „közönséges maszkabálok” formáját öltve.²

A hovatovább tobzódássá fajuló farsangi vigadozások – és alkalmasint a pol-
gárok éjszakai nyugodalmát gyakorta megzavaró utcai mulatozások – arra kész-
tetik a város választott plébánosát, Dávid Ferencet, hogy 1571-ben az urbanítás
előljáróihoz forduljon a mértéktelen utcai tivornyázások kordába szorítása ügyé-
ben. Folyamodványának eredményeként a százférfiak tanácsa a város bíróját
szólítja fel, hogy „kiáltassa meg”: senki „idő után” ne járjon, se korcsomában, se
utcán hegedű- és lantszó ne hallják. Ellenkező esetben a tilalommal szembesze-
gülő a közmegegyezés egyik alkalmazott módszerével „kalickába” tétessék
egy napra „mind lantostúl-hegedűstül”.³

Hogy a társadalomban mélyen gyökeret vert farsangi és ehhez hasonló mula-
tozásokat illetően – némely más esethez hasonlóan – a határozottan szigorú ren-
delet nem hozza meg a várt eredményt, bizonyítja a tény, miszerint a százférfiak
tanácsa 1573-ban kénytelen megismételni a tiltást. Ennek megszővegezése azon-
ban arra is utalhat, hogy a bizonyára alkalmazott, túlkapásos büntetések esetleg
azokban a polgárokból is visszatetszést keltettek, akik érdekében a lármás vigal-
mak tiltását 1571-ben kihirdették. Erre enged következtetni az újból kihirdetett
tiltás kitétele, amely hangsúlyozza: a városnak nem áll szándékában a „tisztes-
séges” mulatozás meggátolása: „Eok meg Ertettek Plebanos vramnak Irassa által
valo Intesset, Eo kegelmechtwl Jo Newen veszik hogy Jora intik eo keg[yelmek]et
Varosswl De eo k[egyelmek] az Tyztesseses mwlatsagtlwl nem Akarnak Senkit
megfogni, hane[m] Ezt kewanniak eo k[egyelmek] hogi Biro vram Meg kyalta
hogy Senky Seh Eysel Sem Nappal farsangos Rwhaba es Alorchason Ne jarianak
Ne Mwlassanak, Mert eo kegelmek Eoessen meg Bwntety azokat.”⁴

A két határozat egybevetéséből egyértelműen kitetszik, hogy utóbbi esetben
a cél nem az utcai és kocsmái zenélés – a hegedű- és lantszó – tiltása, hanem
a zajos, a köznyugalmat háborgató farsangolás büntetése. Mert a különféle hely-
színeken és napszakokban zajló vigadozások természetszerű velejárója a muzsi-
kaszó, amelyet az esetek zömében hegedű, némelykor azonban lant szolgáltat.
A korcsomáltató polgár borkimérésében – farsangidő előtt és után egyaránt –
szinte mindennaposak a hegedűszó melletti mulatozások, hol a „színes” dara-
bontok hegedűkíséretével, hol pedig – főként vasárnaponként – a mester- és

szolgaleányek tombolják ki magukat a gyakran tettelegesséig fajuló dorbézolásokban, néha a cégért használva furkósbót gyanánt, máskor meg „az Hegedws feibe akaria vala az Zappanios legennek az Hegedwt verni”.⁵ Mindazonáltal úgy tűnik, a szolgaleányek és szolgálólányok korcsma helyett többnyire szívesebben vigadoznak az általuk vásár- és ünnepnapokon látogatott magánházak helyiségeiben, ahol az egybegyűlt társaság szabadon adhat hangot annak a folklór-kincsnek, amit az egyes csoportok hoznak szülőfalujukból, és honosítanak meg a városban. Ilyen helyszíne a vigadozásoknak Diósi Istvánnak a városfalakon kívül helyezkedő, Külmonostor utcai háza, ahol „szüntelen a pajkosok ejjelnappal virrattig ittak, torbezoltanak, ordítottanak, kialtottanak”. Itt is, másutt is előfordul, hogy – szintén csak hegedűszo mellett – a szerelmes fehérnépek bűvös-bájos praktikákhoz folyamodnak, minek következtében nemegyszer étetés vádjával kerülnek a kolozsvári bíró elé. Az éjszakai nyugalmban megzavart szomszédság pedig se többel, se kevesebbel nem vádolja a már említett Diósi Istvánt, mint hogy az ő háza volna a „latrok barlangja”.⁶

Valójában azonban kik is ezek a hegedűsök? A későbbi korok gyakorlatát visszavetítve a vizsgált évekre, kézenfekvőnek tűn(het)ne a megállapítás, miszerint kolozsvári cigányok lennének. Ismeretes azonban, hogy a 16. század elején Kolozsvárra betelepített négy sátoralja cigánynak jól meghatározott és precízen körülírható feladatai vannak a városi köztisztaság biztosításában-fenntartásában, illetve a bírói ítéletek végrehajtása terén – amint ez a város forrásanyagában részletesen nyomon követhető. Külön közösséget alkotnak a falakon kívül, a város bizalmát élvező és vizsályaik eligazításában intézkedési hatáskörrel bíró vajdájuk joghatósága alatt, és csupán az általuk elkövetett bűncselekmények esetén kell felelniük a kolozsvári bíró előtt. A köztisztaság fenntartását célzó tevékenységeik közé tartozik egyebek között a kóbor kutyák befogása, a pecéri teendők ellátása, ők takarítják az árnyékszékeket (ezért is ragad rájuk a „bűdös-király” megnevezés), de szintén ők a „hóhérok” nevezett bakók, akik a kalodába zárástól a városból való kiveretésig sok mindent elvégeznek, magát a halálos ítéletet is végrehajtják. Mindezekről a városi források bőven tudósítanak, nem találunk viszont adatokat arra vonatkozóan, miszerint ők szolgáltatták volna a muzsikaszót a vigadozó kolozsváriaknak. Eddigi ismereteink alapján a 16. században – miközben egyébként példásan beilleszkednek a communitas életébe – még csak az eredetileg rájuk bízott szolgáltatásokat végzik. A következő századok folyamán azonban egyre inkább megmutatkozik a többféle tevékenységre, így a muzsikálásra való alkalmasságuk is, olyannyira, hogy a 19. században a rangsorolt cigányzenekarokért, „bandákért” egyenesen versengenek a kolozsvári bálrendezők. E zenekarok tagjai ekkor már saját céh alapításán is fáradoznak.⁷

Így egy esetlegesen ellenkező hipotézis bizonyításáig feltételezésünk az, hogy a 16. századi Kolozsváron a különböző hangszereket megszólaltatók – hegedűsök, a farsangolást tiltó városi határozatban feltűnő lantos és a továbbiakban említésre kerülő trombitás – nem a vajdák fennhatósága alatt, sajátos szokásaik és rendtartásuk szerint élő cigányközösség tagjai, hanem az urbanitás közösségébe esetleg újonnan betelepített városiak vagy olyan személyek, akik Kolozsváron csak alkalmilag szolgáltatták a zenét. A kolozsvári polgárok némelyike is tart azonban házánál hangszert, amit ő, illetve a fia szólaltat meg vendégei előtt, farsangtájon vagy máskor.

Ilyen, a saját hegedűjén játszó városi polgárról egy 1568-as tanúvallomásban tesznek említést egy „tyúkperből” fakadó gyalázkodás miatti rágalmazási per-

ben. Az alperes a törvénykezési jegyzőkönyvben többször szereplő András Kató, aki ellen szintén gyalázkodás miatt – amit Erzsébet meretrix ellen követett el – már 1564-ben vallattak tanúkat. Az Erzsébet „státusát” jelölő *meretrix* szót szemérmesebb szótáraink kéjhölgyként fordítják, kevésbé szemérmes, a történeknél alig néhány évvel későbbi, magyar nyelvű törvénykezési jegyzőkönyvek, valamint a mai köznyelv fordulatai nem túl finomkodóan és jóval egyszerűbben a *kurva* megjelölést használják. Az András Kató elleni 1568-as rágalalmazási per felperese Gergely deák (Gregorius Literatus) felesége, akiről a későbbiekben szintén szó lesz. Az egyik tanú szerint a hegedülve hazaérkező Gergely deákot András Kató ekképpen aposztrofálja: „hol az én hegedűsöm, az rossz bestye kurvafia Gergely deák?”⁸ Az a tény azonban, hogy a törvénykezési jegyzőkönyvekben gyakorta és nem pozitív kicsengéssel szereplő András Kató egyes szám első személyű birtokos raggal – „hegedűsöm”-nek – nevezi Gergely deákot, még nem bizonyítja, hogy ez a tanult, literátus férfi foglalkozásszerűen űzte volna a hegedülést. Ám a törvénykezési jegyzőkönyvekben a deák feleségének a vallomásai arra engednek következtetni, hogy Gregorius Literatus bizonyos helyeken és alkalmakkor valóban igen szívesen járult hozzá hangszerének megszólaltatásával a vigadozás hangulatának emeléséhez.

A hegedülést foglalkozásszerűen űzőket jobbára csak egyszerűen „hegedűsként”, nevük feltüntetése mellőzésével emlegetik a források, feleségeik pedig ugyancsak név nélkül, „hegedűsnékként” kerülnek a jegyzőkönyvek lapjaira.

A városban ugyanis a már jól ismert szórakozóhelyeken – a korcsomákban, a szolgálányok és szolgálólányok találkozóhelyén – kívül nemcsak az említett Erzsébet-féle meretrixek kínálják az időmúlás gondúzó lehetőségeit a férfiaknak, hanem tisztos hitvesek is, akik közül nem hiányoznak a hegedűsnék sem.

A hegedűsnével és „örömszerző” tevékenységével a kolozsvári forrásokban egy 1568-as tanúvallatás során szembesülünk. A szöveget különálló íven, nem a protokollum törzsszövegében rögzítik. A tanúk vallomása – két részre tagoltan – az ív első lapján jelenik meg. A szöveg első fele Szócs Anna bizonyosságát tartalmazza, a másodikat „contra Annam” megjelöléssel vetik papírra. Mivel mindkét rész egy hegedűsné viselt dolgaira vonatkozik, feltételezhető, hogy a „két Anna” egy és ugyanaz a személy, Szócs Anna. A megeskett tanúk arról vallanak, hogy a hegedűsnét sok lator – azaz kurválkodó –, diákok, katona darabontok (tehát nem a város darabontjai, akik Kolozsváron lakó családjuk, pontosabban ezek asszonytagjainak a haragját zúdítanak fejükre gyakori hegedűsné-vizitáik miatt), valamint lézengők keresik fel. Utóbbiak közé tartoznak az el nem szegődött szolgák, levelesített, vagyis köröztetett gonosztevők, lókötők és más, a társadalmi normákkal és törvényekkel összeütközésbe került személyek, akik magatartásukkal egyébként is gyakorta okoznak gondot az urbanitásnak. A hegedűsnének e válogatott kompániájú vendégei dorbézolnak, duhajkodnak, „bestye lelkűt” emlegetve szitkozódnak. Teszik mindezt olyannyira nyakló nélkül, hogy – nyilván a szomszédok panaszára – az utca tizedese is állást foglal az ügyben. A hegedűsné azonban, aki ez esetben is fittyet hány a törvényre, a dorbézolókról azt állítja, „ki atyafia, ki bátyja”, akik közül többen nála hálnak, mint a szintén bátyjaiként aposztrofált két „magyar lézengő” is.

A tanúk közül hárman előzőleg szállásadói ugyan a hegedűsnének, megbotránkoztatató és közszemérmesértő életmódja miatt azonban rövid időn belül kitétek a szűrét. Az egyik szállásadó, Kerekes Miklósné esetében az is hozzájárul a hegedűsné kipenderítéséhez, hogy a fiát féltő asszonyosság előbbivel ölelkezni látta gyermekét.⁹

A tanúvallomásokból két körülmény érdemel külön figyelmet. Az egyik a helyszín megjelölése – mivel bérelt szállásról van szó, a botrányokozó nagy valószínűséggel nem kolozsvári illetőségű. A másik a látogatók státusához kapcsolódik – igen sok közöttük a katonaeMBER. A katonaság jelenléte ugyanis evidens módon gerjesztően hat a kicsapongásra „szakosodott” nők tevékenységére – és ez természetesen nemcsak Kolozsvárra vonatkozik. Az 1771–1772-ben lefolytatott dési erkölcsvizsgálaton a hegedűsnékhez hasonlókat az alábbi módon jellemzi egy tanú: „éjjel-nappal dongták a katonák”.¹⁰

A hegedűsnék viselt dolgairól rögzített tanúvallomások mellett, a lapszélre, igen eredeti módon felkerül néhány kolozsvári lator neve is, akik közül jó néhányan feltehetően az asszony szép számú „atyafiai, bátyjai”.¹¹

A második hegedűsné 1573-ban tűnik fel a jegyzőkönyvek lapjain, annak a rágalmozási pernek a tanúvallomásaiban, amelyet a trombitás Demeter és felesége indít Hegedűs Jánosné ellen. A vonatkozó tanúvallomások valójában nem precizírozzák a muzsikaszó melletti dorbézolás tényét, itt sokkal inkább egyébről esik szó. A tanúk ugyanis emlékeztetnek a másféle hangszert megszólaltató trombitás Demeter feleségének és Hegedűs Jánosnének a „jó erkölcs nevében” egymást ócsároló szavaira, és idézik a trombitásné replikáját Hegedűsné őt minősítő szavaira, miszerint „nem adtak nekem kurvaságomért tafota szoknyát, mint valakinek”. A trombitásné több „szerény” megjegyzéséből és a tanúvallomások egyéb utalásaiból következtethető, hogy ez utóbbi Hegedűsné, bár nem oly zajosan és oly népes kompániával, mint elődje, de nem zárkózott el maga sem attól, hogy alkalmasint örömet szerezzen másoknak.¹²

Ahhoz azonban, hogy érthetővé váljon e második hegedűsné erkölcsi felháborodása és a különböző minősítő jelzők használata, időben vissza kell térnünk 1570-be, Szabó János, illetve trombitás Demeter tanúinak a vallomásaikhoz. A pert Szabó János indítja a trombitás ellen, ez utóbbinak a feleségével folytatott bűnös viszonya okán. Ez esetben a férj 44, a trombitás 30 tanújának a vallomásaiból nem az eddigi megismert asszonyságok paráznságaihoz hasonló, hanem egy őszintének tűnő, ám a társadalom értékrendje szerint bűnösnek ítélt szerelmi regény tárul elénk. (A trombitás és Szabóné regényét a továbbiakban ezeknek a vallomásoknak az összegezésével ismertetjük).¹³

A történet röviden így szól: egy román legény elszegődik a városhoz trombitásnak. Feladata, hogy a „toronyból”¹⁴ őrködjék a város biztonsága felett, elsősorban azt kell jeleznie, ha tűzveszély fenyegeti a lakosságot; szintén feladatai közé tartozik, hogy trombitájával megjelenjék a menyegzőkön, ahol a muzsikaszót kell szolgáltatnia.¹⁵ A legénynek – amint az a továbbiakból kitűnik – feltételezhetően nemcsak jó tüdeje lehet a trombitáláshoz, de egyéb megnyerő tulajdonsággal is rendelkezik. A trombitás Demeter „szállást tart fenn Szabó házában, és oda jár ebédre, vacsorára, mert asztalt tartott neki Szabó János”. Hogy volt-e ebben szerepe az asszonynak vagy sem, nem derül ki. Az egyik tanú úgy véli, hogy a Szabóék házában „egymással szoltanak is az asszonnyal, de ő nem tud, mit szoltak, ha volt hon Szabó János, ha pedig nem volt”. Még felhőtlen lehet a barátság, amikor Szabó János és felesége kétszer is meglátogatják a toronyban a trombitás Demetert, „hegedűs is volt, úgy laktak” – azaz ettek, ittak, mulatoztak. Újesztendőre Szabóné kis keszkenőt küld a trombitásnak, és az is neki. Előbbi aztán megfizet „a rá való költségéről és elköszönt tőle, Szabó János nem bocsátotta el, hanem azt mondta, hogy ugyan gazdálkodni akar neki”. A fellángolt szerelmet – talán főként az asszonyt – azonban nem lehet elfojtani. Szabó János fe-

leségét és a trombitást a toronyba – ezúttal a tömlöcbe – juttatják a bizonyítási eljárás során elkezdődött tanúkihallgatások. (1573-ban erre utal a hegedúsné, amikor azzal ócsárolja az asszonyt, hogy „egybe kötötték őket [őt és a trombitást], úgy vitték be a toronyba”.¹⁶) A történet folytatásaként Szabóné a kihallgatások folyamán az egyik tanúnak mintegy válaszként kijelenti: „jó testem vagyon, felvehetek még két vereséget uramtól”. Az egyik tanúi kérdésre, miszerint nem szánja-e a gyermekeit, Szabóné a szerelméről mint eleve elrendelésről beszél: „ha Isten arra végezte az én dolgomat, nem gondolok vele, arról az pellengér a kapu, mert én szívem szerent szeretem a trombitást.” A tanúk sorában ez alkalommal is megjelenik a kolozsvári perek gyakori szereplője, András Kató – ezúttal mint Balogh Mihályné –, aki azt vallja, ő semmi „látott dolgot” nem tud Szabó Jánosnéról, annál többet hallott azonban róla.

A tömlöcben azonban Szabónénak már rá kell döbennie arra – mint ahogyan ezt tudatosítja is magában –, hogy kora társadalmának egyik legsúlyosabb vétségét követte el, a halálbüntetéssel is sújtható nős paráznaságot. (Míg a nőtlen férfiakra-legényekre házasságtörés miatt legfennebb kisebb, megszegyenítő büntetéseket rónak ki, mint amilyen a megvesszőzés és/vagy a városból való kivezetés, addig például 1602-ben bírói ítélettel „másoknak példájokra és tanúságokra” egy házasságtörő asszonyt zsákba varratnak és vízbe vetetnek.¹⁷) A helyzetet felismerve a tömlöcben már nemcsak a pellengérről beszél, hanem – megint csak egy tanú szerint – „a fogságban mondta Szabó Jánosné, kész halált szenvedni, mint hogy Szabó Jánossal lankék”.

Az ítéletet nem ismerjük, mivel azonban Szabó Jánosné 1573-ban mint a trombitás Demeter felesége – azaz férjezett asszony – szerepel az év törvénykezési jegyzőkönyvében, feltehetőleg ez esetben is az történt, ami a korabeli gyakorlatból következtethető. Mivel a trombitás Demeter törvényes házasságra kíván lépni a házasságtörő asszonnyal, valószínűsíthetően a vétkeseket nyilvános bünbánatra, azaz eklézsiakövetésre ítélik, majd nyilvános közmegszegyenítést rónak rájuk (pellengér, botütés), és az asszony – aki házasságban követi el a bűncselekményt – a rá váró súlyosabb ítélet helyett az új házassága miatt kegyelemben részesül, azaz gráciás lesz. Már mint törvényes házasok kerülnek Hegedús Jánosék szomszédságába, ám úgy tűnik, a hegedúsné „erkölcsi érzékenységét” sérti ez a szomszédság a házasságtörő asszonnyal. Végül a mindkét részről történő, permanentizálódott gyalázkodás és ócsárolás vezet az 1573-as perhez,¹⁸ amely során adott pillanatban a hegedúsné viselt dolgait is jól ismerő trombitás Demeter megfenyegeti a feleségét nyelvére vevő asszonyt, hogy megtapossa a sárban, Hegedúsné viszont a maga során szintén „választékos” stílusban fejt ki véleményét a trombitásnéról: „mindaddég ország kurvájának, gráciás kurvának mondom, ki jámbor urát elhatta és az oláh ebbel lakik, míglen nem bizonyítja, mit énfelőlem mondott azkor”. A „koreografált” mozdulatoktól kísért, „veretes” jelzőktől hemzsegő, egész szemantikai palettát kitöltő dialógus egyértelműen kifejezi Hegedúsné megvetését a „gráciás”, régebben házasságot tört asszonnyal szemben. Az egyik tanú szerint „hegedúsné az farán felemeli szoknyáját és mond: ihon rágjátok kurvák az alfeletem, mégis elég marad benne, min üljek”.¹⁹ A tanúvallomási jegyzőkönyvbe – mint általában – nem jegyzik be az ítéletet, így nem tudjuk, hogy a kolozsvári bíró miként ítélte e „jósomszédi” perpatvarban, így azt sem, hogy amennyiben a hegedúsnére ítéletet szabott, hát nyelve kitépése helyett mennyi nyelvváltsággal sújtja.

A harmadik hegedűsné neve nem azért került a törvénykezési jegyzőkönyvek lapjaira, mert fentebb említett asszonytársaihoz hasonlóan testi örömeket „szolgált”, vagy éppen érzelmei áldozatává válik, hanem mert a kor legsúlyosabbnak ítélt bűncselekménye, a boszorkányság, az ördöggel kötött szerződés miatt indított perben személye is feltűnik a tanúvallomásokban.

1584-ben a város prokurátorai – ügyészei – boszorkányság vádjával fogják perbe Zöld Ambrusnét, akit végül is a kolozsvári bíró – bírótársával, a királybíróval – arra ítél, hogy „ilyen dolgaiért, vesztéseiért és bűbajos voltaért tűz legyen rajta”, máglyán végezzék ki. Az egyik tanú arról vall, hogy egy gyermek lábát Zöld Ambrusné kötözgette, gyógyítgatta, majd bizonyos Vargánét – mindkettőt eredménytelenül. A szokásos civódásban ez alkalommal is feltűnik egy hegedűsné, az alábbi szövegkörnyezetben: „Az hegedűsné pedig fenyegetett háromszor is, és azt is mondta, hogy rá kell szorulnom. El annyera fizettem meg, azután is, hogy áll forint 45.”²⁰ Mivel a tanúvallomásokban hegedűsnéről többé nem történik említés, értelemszerűen ő maga, feltételezhetően Zöld Ambrusné az egyik fenyegetőző „boszorkány”, mivel előle rejtegetik a beteg gyermeket, és őt nem engedik többé a közelébe.

A tanúvallomások azonban nem csupán a hangszereket hivatásszerűen megszólaltatók feleségeinek törvényszegéseiről szólnak. Esetenként más asszonyok sem állnak ellent a főképp a katonaság képében jelentkező erős kísértésnek. A már említett Gergely deákné rágalmozási perében felvett tanúvallomások egyértelműen bizonyítják, hogy az „erkölcsi példaképek” ugyanúgy viselkednek a katonákkal, mint a muzsikusnék. Gergely deákné esetében az egyik tanú azt vallja, hogy mikor a hegedülő Gergely és felesége, András Kató házában laktak, egy nemesember tartózkodott a deáknénál szálláson „ura hon nem létében”, míg az „erkölcsös” András Kató ezért a tanúhoz sietett éjjel, mert „nem mert otthon hálni”. A két asszony nyelvése hosszasan követhető „az anyád is egy kurva”, illetve „katona fekte bestye kurva” fordulatokkal tarkítva, leánykori viselt dolgokat is bőven felidézve: „leánykorodban is rácok kurvája voltál, beste lélek kurva, és azért nem leszen gyermeked”.²¹ Úgy tűnik, a vonatkozó időszakot megelőző években a különböző színű fejedelmi darabontok mellett rác zsoldosokkal osztják meg örömeiket a kolozsvári bővérű asszonyok, a katonák sorában azonban a 16. század elején az előbbieik helyét a városbeliek által „ballon” névvel aposztrofált vallon zsoldosok foglalják el.

A hegedűszó kíséretével félrelépő kolozsvári asszonyok sorát a város boszorkánypereinek egyik szereplőjével, Borbálával, Kassai Kalmár Tamásnéval zárjuk. Őt a hírhedt városi prokurátor, Ígyártó György fogja perbe – boszorkányságért –, miután utóbbinak Rengő Annával folyó perében Borbála asszony Rengő Anna mellett tanúskodott. A kalmárkodó, országot járó asszony Kassáról kerül Kolozsvárra, ahova az árus emberek, fuvarozók révén híre is követi. „Boszorkánykodásához” ördöngös könyveket használ, a fáma szerint azonban már Kassán „ugyan híres volt”, mert „deákok, darabontok igen jártak hozzá, ott dőzsöltek, ittak, részegeskedtek”. „Boszorkánykodása” mellett ezt az életmódot folytatja Kolozsváron is, ahol a Salam házában, az Óvár „szegeletén” lakik, ahol „hegedültek, dőzsöltek, táncoltak szállásán a mives legények, jöttek alá és fel házatól, a deákok azonképpen”. Az Óvár szegeletén egyébként már rangosabb társaság részese a testi örömeikben, mint holmi katonák. Ezt a fertályt főképp a mives legények – akik közül később aztán a város tekintélyes-tehető és tiszteletre méltó, amúgy „circumspectus” polgárai kerülnek ki –, no meg a diákok kedvelik.²²

Amint arról az előbbieken szó esett, ezekre az asszonyokra életvitelük miatt, „nős paráznaságért” akár halálos ítélet is kimondatik, ám a *communitas* hasonlóképpen súlyosan bünteti azt a férjet is, aki elnézi, „amit felesége mível”, vagy éppen cinkosságot vállal vele. Házasságtörési ügyben valójában azonban igen kevés ítélet maradt fenn. A tanúvallomások mint bizonyítékok esetenként nem is kerülnek a bírák elé. Előfordul az is, hogy bizonyos okok miatt – ilyen egyebek között a férj megbocsátása – a házasságtörő feleséget és bűntársát csupán vezeklés jellegű ítélet sújtja (az említett pellengérré állítás, megbotozás, eklezsiakövetés), van azonban adatunk arra vonatkozóan is, hogy például a vád képviselőjét megvesztegetik, álljon el a paráznaságért indítandó pertől, amint az a prokurátor Ígyártó György esetében történt 10 forint kifizetésével.²³

A törvénykezési jegyzőkönyvek adatai arról tanúskodnak, hogy a közvetlenül látottakról/hallottakról valló tanúk mellett esetenként szép számmal sorakoznak fel azok is, akik harmadkézből hallott információkra hivatkoznak vallomásaikban, amelyekben a hát mögötti kibeszélés, a pletyka – a történelem legkorábbi időszakaiban megjelent és máig is mindent átható kommunikációs jelenség a maga terjedésével-gerjedésével-erjedésével – a valójában ártalmatlan volt ellenére is a vonatkozó korban még nem létező média helyett a társadalomban felbukkanó visszasságokra tereli a figyelmet.²⁴

Írásunk a törvénykezési jegyzőkönyvek magánjogi pereinek mellőzésével a büntetőjogi perek egy csoportjából szemelgetett. Azokról az asszonyokról kívánt egyfajta vázlatot megrajzolni, akik nemcsak társadalmuk morális normarendszerét, de az írott törvényeket is megszegték; jelen esetben ők – egyértelműen a számbeli „kisebbséghez” tartozók – kerülnek a kolozsvári kishistóriák lapjaira. A *communitas* számszerűen jelentősebb része, nevesített vagy egyéb formában nem tűnik fel az említett jegyzőkönyvek lapjain. Ők azok, akik nem pikáns „fegyvertényekkel” írják be nevüket a történelembe, „csak” építik-gyarápítják a „polgárok respublikáját”, úgyannyira, hogy a tárgyalat 16. században a város rendületlenül haladhat azon az úton, mely végül is oda vezet, hogy Kolozsvárból egyértelműen „*Transsilvaniae civitas primaria*” vagy „*metropolis Transsilvaniae*” válik.

(2010)

■ JEGYZETEK

1. A kolozsvári farsangolást illetően gazdag és megbízható adatok találhatóak a város vonatkozásában különösen adatgazdag, Szabó T. Attila szerkesztette *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár 'álorca', 'farsang', 'maskara'* címszavak és származékaik anyagában. A szótárban található források szövegeit SZT rövidítéssel idézzük. Vö. Kiss András: *Források és értelmezések*. Kvár, 1994. 103–109. (A továbbiakban Kiss 1994.)
2. Kovács Kiss Gyöngy: *Burgerbálok, nobelbálok*. Korunk 2008. 12. 79–89.
3. Az Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale Direcția județeană Cluj) – Kolozsvár város levéltára. Tanácsközigazgatási jegyzőkönyvek (a továbbiakban TanJk) I/3. – régi jelzet V/3. – 38a. Vö. SZT V. 1.
4. TanJk I/3. – régi jelzet V/3. – 71^v–72. Vö. Kiss 1994. 103, 347. SZT I. 268.
5. Kovács Kiss Gyöngy: *A játékos város*. In: *Uő: Megidézett múlt*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2008. 9–26. (a továbbiakban Kovács Kiss 2008) Kolozsvár város levéltára. Törvénykezési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Tjk) IV 162; Vö. SZT V. 1.
6. „latrok tanyája” – ez esetben kurválkodók tanyája. Kiss András: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Buk.–Kvár, 1998. 43, 140, 150 (a továbbiakban Kiss 1998); Kovács Kiss 2008. 19.
7. Kiss András: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely, 2003. 239–253; Kovács Kiss Gyöngy: *Kolozsvári bálok a bécsi kongresszust követő években*. In: *Uő: Megidézett múlt*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2008. 116–117.
8. Tjk II/2. – régi jelzet III/2. – 90; Tjk II/4. – régi jelzet III/1; 236. Vö. SZT V. 3.
9. KvLt Privilegia, 514 (A továbbiakban Privilegia.)
10. Kiss 1998. 195.
11. Privilegia 514; Kiss 1998. 195.
12. Tjk II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
13. Tjk II/3. – régi jelzet III/2. – 20–38.

14. Az említett torony nem azonos az óvári toronnyal, a város tömlőcével. A trombitás őrhelye az északi városfalnak a Kurta Szappany utcától – ma Dávid Ferenc utca – keletre álló takácsok tornya volt.
15. Vö. SZT XIII. 398, 585; Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Kvár, 1946. 109; Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár*. Kvár, 2004. 475.
16. TJK II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
17. TJK II/9. – régi jelzet VI/1. – 126 b. – Vö. SZT IV. 1272.
18. TJK II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
19. TJK II/6. – régi jelzet III/3. – 74. Vö. SZT V. 3; XI. 21.
20. Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Bp., 1910. 68, 71
21. TJK II/4. – régi jelzet III/1. – 235–236.
22. Komáromy: i. m. 24.
23. TJK II/7. – régi jelzet IV/1. – 588.
24. Kovács Kiss Gyöngy: *Pletyka, becsületsértés, rágalmazás a fejedelemség kori Kolozsváron*. In: *Uő: Megidézett múlt*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2008., 27–42.

